

В.Д. Старычонак
Другасныя займеннікавыя намінацыі ў беларускай мове

У сучаснай беларускай літаратуры (асабліва паэзіі) шырока выкарыстоўваюцца займеннікі, якія выконваюць выключную функцыю ў фарміраванні сэнсавай і кампазіцыйна-інфарматыўнай цэласнасці тэксту. У навуковай традыцыі асабовыя займеннікі разглядаюцца як лексічныя адзінкі, якія ўказваюць на гаворачага ці групу гаворачых (*я, мы*), слухачага (суб'яседніка) ці групу асоб, у складзе якой знаходзіцца гаворачы (*ты, вы*), а таксама на асобы (прадметы), пра якія вядзецца размова. Традыцыйна зазначаецца, што значэнне такіх слоў не зусім самадастатковае, пазбаўлена пастаяннай сэнсавай замацаванасці, носіць максімальна абстрагаваны характар, які канкрэтызуецца ў розных кантэкставых сітуацыях і залежыць ад сэнсу тых слоў, на якія ўказваюць ці з якімі суадносяцца займеннікі.

Своеасаблівае семантыкі займеннікаў заключаецца ў дыялектычна супярэчлівай прыродзе іх сэнсавага зместу: з аднаго боку, асабовыя займеннікі (у адрозненне ад назоўнікаў, прыметнікаў і дзеясловаў) не выражаюць дэнататыўна-сігніфікатыўнай суаднесенасці (не суадносяцца з пэўнымі прадметамі і паняццямі), а, з другога боку, у семантыцы такіх слоў змяшчаюцца, на думку Н.Ю.Шведавай, глабальныя паняцці матэрыяльнага і духоўнага свету, няўлоўныя і абстрагаваныя сувязі залежнасцей і незалежнасцей, уласнасцей і няўласнасцей, сумяшчальнасцей і несумяшчальнасцей, пачатку і завершанасці, агульнасці і прыватнасці і мн. інш. [Шведова 1998, с. 7]. Значэнні займеннікаў, такім чынам, можна лічыць вяршыняй сэнсавай іерархіі, таму што ў іх заключана канцэнтрацыя абстрактных моўных значэнняў, якія ўзыходзяць да глабальных паняццяў матэрыяльнага і духоўнага свету. Асаблівае такіх максімальных абстракцый займеннікаў заключаецца ў тым, што яны атрымліваюць канкрэтную рэфэрэнцыю ў рознага роду маўленчых кантэкстах, дзе ажыццяўляецца іх сувязь з пазамоўнымі аб'ектамі, сітуацыямі, падзеямі, фактамі ў рэальным свеце [Падучева 2004, с 23–30]. Па сутнасці, асабовыя займеннікі валодаюць спецыфічным лексічным значэннем і выконваюць у мове выключна важную функцыю, якая заключаецца ў адмысловым спосабе абзначэння рэальнай рэчаіснасці: у іх сэнсавую структуру ўваходзіць дэактычны элемент, які не толькі канкрэтызуе яго лексічнае значэнне, але і адносіцца да пастаяннага класа дэнататывы – да кагнітыўных канцэптаў (разумовых вобразаў аб'ектаў рэчаіснасці).

Займеннік як адзін з элементаў моўнай сістэмы ўяўляе сабой план выражэння канцэпту як спосабу пазнання навакольнай рэчаіснасці, і па гэтай прычыне яго семантычная структура ўключае два ўзроўні: пастаянны (канцэптэуальны змест, намінатыўнае значэнне) і рухомы (указанне на асобу або прадмет). Гэтыя два ўзроўні, безумоўна, з'яўляюцца спецыфічнымі і носяць характар сітуацыйнай і кантэкстуальнай абумоўленасці. Іх тая ці

іншая рэпрэзентацыя залежыць ад значэння слоў, на якія паказваюць або з якімі суадносяцца займеннікі. Па гэтай прычыне значэнне займеннікаў справядліва лічыцца кантэкстава залежным і прагматычна абумоўленым.

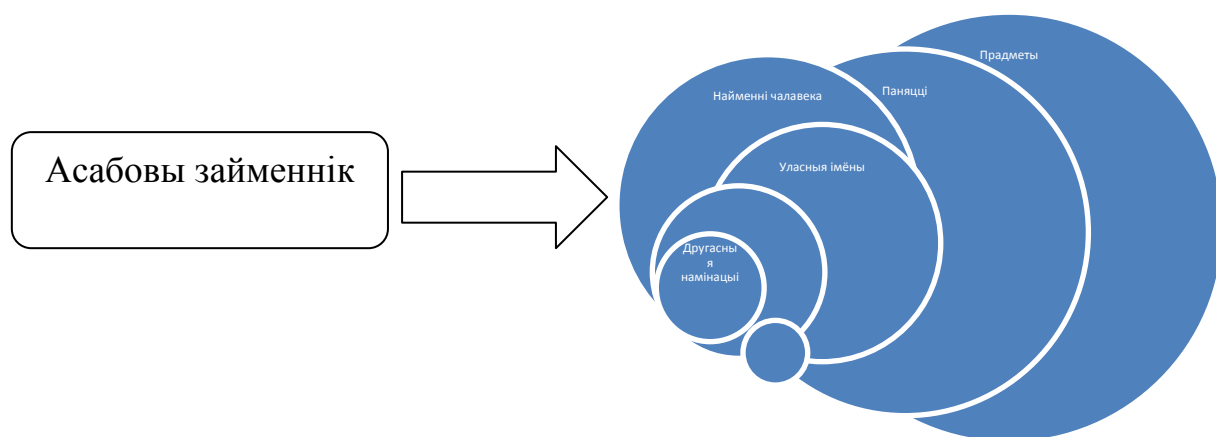
Займеннікі, выступаючы ў якасці замяшчальнікаў тых ці іншых лексічных адзінак (часцей – назоўнікаў), не выконваюць іх функцый, а адсылаюць да іх, указваюць, што ў пэўным кантэксце размова вядзецца пра пэўны ідэнтыфікаваны аб'ект. Па гэтай прычыне займеннікі апасродкавана адлюстроўваюць бясконцы і шматгранны свет прадметаў і з'яў, характарызуюцца дастатковай выразнасцю, стабільнасцю канцэптualaнага зместу, які змяняецца ў розных кантэкставых сітуацыях. Менавіта таму ў апошнія часы даволі актыўна прапагандуецца думка, што асабовыя займеннікі валодаюць самастойным і сістэмным значэннем асабага кшталту – кантэкстава залежнага і прагматычна абумоўленага.

Спецыфіка займеннікаў звязана з іх знакавым статусам – універсальнасцю і поліфункцыянальнасцю, дваістасцю семантыкі, якая спалучае ўказальную і замяшчальную функцыі. Па прычыне дэяктычнасці і ў пэўнай ступені «семантычнай апустошанасці» займеннікі імкнуцца да пастаяннага кантэкстава-семантычнага экспліцыравання і выконваюць функцыю замяшчальнікаў (субстытутаў, імплікатараў). Менавіта кантэкст дазваляе выявіць асаблівасці рэалізацыі так званай семантычнай апустошанасці займеннікаў і характар замяшчальнай функцыі (як правіла, функцыі аўтасемантычнага абазначэння асобы). Замяшчэнне – гэта па сутнасці прэдыкат выказвання, раскрыццё зместу займенніка, атаясамліванне аўтара (лірычнага героя) з самымі рознымі з'явамі аб'ектыўнай рэчаіснасці. Гэта асаблівы тып другаснай намінацыі, пры якой першаснае значэнне займенніка не трансфармуецца і не пераасэнсоўваецца, другасныя ЛСВ не развіваюцца па пэўных мадэлях і формулах, а ў пэўных тэкставых акружэннях раскрываюць аўтарскі намер, асацыятыўныя сувязі, праламленні і ўвасабленні аўтарскага «я». Такі тып другаснай намінацыі, пры якім раскрываецца змест асабовых займеннікаў, у лінгвістычнай літаратуры называецца супазітыўным (лац. *suppositio* 'падстаноўка, замена'). Самі займеннікі ў пэўных кантэкставых сітуацыях як бы «апрадмечваюцца» і выкарыстоўваюцца ў якасці інфарматыўна-вобразных кодаў: *Гэта я – лёгкага воблачка водбліск на шэрай сцяне.* (Н.Гальпяровіч); *Я – песня, а во мая ліра.* (Я.Купала); *О, страшна мне! Я – ценя ў завях, Я – здань маўклівая у сне...* (П.Трус); *Ты – мой трывожны ўспамін, шчыміш і не даеш пакою.* (Р.Барадулін); *Ты – паўночны, Я – паўднёвы полюс.* (У.Мазго); *Ты – ад нямоты збавенне, Мой пурпуровы ўзвіў.* (Л.Дранько-Майсюк); *Мы – дзеці ўсе аднаго дрэва.* (А.Пісьмянкоў); *Мы – першыя ў свеце Разведчыкі будучыні.* (М.Танк); *Птахі мы – людзі.* (Д.Бічэль); *У час няпросты з вамі мы жывём – Пылінкі неабсяжнага Сусвету.* (Д.Пятровіч).

Асноўным сродкам рэпрэзентацыі займеннікавых другасных намінацый з'яўляецца метафара. Двухпланаваецца як адна з яе асаблівасцей дазваляе адначасова ўказваць на асноўны і дапаможны суб'екты і тым самым ствараць своеасаблівую «гульню» прамога і пераноснага значэнняў. Па гэтай

прычыне супазітыўныя метафары называюць аўтаметафарамі. У іх закладзены практычна неабмежаваныя рэсурсы семантычных атаясамліванняў, параўнанняў, пераўвасабленняў, якія характарызуюцца суб'ектыўным пачаткам, нечаканасцю, непрадказальнасцю, а ў радзе выпадкаў – пераўвелічэннем, гіпербалічнасцю, свайго рода фантастычнасцю. Такія метафары можна лічыць самаідэнтыфікацыяй аўтара, яго эпізадычным пераўтварэннем.

Семантычная і фармальная (структурна-кампазіцыйная) арганізацыя розных тэкставых фрагментаў, у якія ўключаюцца асабовыя займеннікі, традыцыйна ўкладваецца ў межы двухкампанентных структур. Першы кампанент (левая частка) такіх структур прадстаўлены асабовым займеннікам (звычайна гэта дзейнік, своеасаблівая тэма выказвання), які ў пэўных кантэкставых сітуацыях як бы «апрадмечваецца» і выкарыстоўваецца ў якасці інфармацыйна-вобразнага коду. Другі кампанент (правая частка) – гэта прэдыкатыўны цэнтр (рэма выказвання, ядзерны кампанент сэнсавай структуры), носьбіт найбольш важнай інфармацыі (Гл. схему 11.1).

Схема 11.1 – Структурна-кампазіцыйная арганізацыя дыскурсаў з асабовымі займеннікамі

У правай частцы (звычайна выражаецца назоўнікамі і залежнымі ад іх словамі) раскрываецца змест асабовых займеннікаў, рэалізуюцца іх семантычныя патэнцыі ў выглядзе пэўных замяшчальнікаў.